

49. Rossiiskii meditsinskii spisok [Russian medical list] (1897). Saint Petersburg: Tip. MVD (in Russian).
50. *Shapoval, V. I., Arnoldi, E. K.* (1977). Zhizn' i deyatel'nost' professora A. G. Podreza: k 125-letiyu so dnya rozhdeniya [Life and work of Professor A. G. Podrez: on the 125th anniversary of his birth]. *Urologiya i nefrologiya*, 6, 71–74 (in Russian).
51. *Splyvyi, V. O., Huz, A. H.* (2002). A. H. Podriez – vyznachnyi khirurg, naukovec, vykladach: do 150-richchia z dnia narodzhennia [A. H. Podrez. Prominent surgeon, scientist, teacher: on the 150th anniversary of his birth]. *Kharkivska khirurgichna shkola*, 4, 123–125 (in Ukrainian).
52. *Telichkin, I. A.* (2002). Professor hirurgii Har'kovskogo universiteta Apollinarij Grigor'evich Podrez: (k 150-letiyu so dnya rozhdeniya) [Professor of Surgery of Kharkiv University Apollinarius G. Podrez: (on the 150th anniversary of his birth)]. *Likars'ka sprava*, 7, 135–138 (in Russian).
53. *Tsyhanenko, A. Ya., Lisovyi, V. M.* (2002). Profesor A. H. Podriez: do 150-richchia z dnia narodzhennia [Professor A. G. Podrez: on the 150th anniversary of his birth]. *Kharkivska khirurgichna shkola*, 4, 120–122 (in Ukrainian).
54. Virni kliatvi Hippokrata: rozpovidi pro tykh, khto ye vzirtsem dlia pryideshnikh pokolin likariv [Faithful to the oath of Hippocrates: story about those, who are examples for upcoming generations of physicians] (2020). Kharkiv: KhNMU (in Ukrainian).
55. *Vlasova, Yu. V.* (2017). Uspenskiy G. I. o roli Rossii v uregulirovanii serbo-tureckogo konflikta 1876 g. [Uspensky G. I. about the role of Russia in settlement of the Serbo-Turkish conflict of 1876]. *Nauchnyy Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo arhitekturno-stroitel'nogo universiteta*, 1, 20–26 (in Russian).
56. *Voronich, K. I.* (1877). Iznanka serbskoj vojny [The wrong side of the Serbian war]. Saint Petersburg: D. I. Shemetkin (in Russian).
57. *Yashchero, V. V.* (2009). V Serbii 1876–1877 gg. Zapiski dobrovol'ca [In Serbia of 1876–1877. Volunteer's notes]. In *Narody Povolzh'ya i bor'ba yuzhnykh slavyan za nacional'noe osvobozhdenie. 1875–1878 gg.: sb. dokumentov i materialov*. Samara: Izd-vo samarskogo nauchnogo centra RAN (in Russian).
58. *Zajcev, E. I., Lazarev, S. M., Ozerov, V. F.* (2003). Apollinarij Grigor'evich Podrez [Apollinarius G. Podrez]. *Vestnik hirurgii*, 5, 9–11 (in Russian).

Received 24.08.2022

Received in revised form 24.09.2022

Accepted 30.09.2022

DOI: 10.15421/272222

UDC 001:001.8.62

А. С. Литвинко

*ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім
Г. М. Доброва НАН України», Київ, Україна*

АКАДЕМІЧНІ СОЦІОГУМАНІТАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ, СУСПІЛЬНИХ І КУЛЬТУРНИХ ВИМІРІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. ЧАСТИНА І

E-mail: litvinko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5321-2969

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність узагальнення наукової думки вчених-суспільствознавців НАН України, зокрема істориків, соціологів та демографів, стосовно історичних передумов, глибинних причин і природи російсько-української війни, її суспільно-культурних вимірів, наслідків і ризиків для України та світу, розробки стратегії повоєнного відродження та відбудови країни й недопущення повторення нападу країни-

агресора на незалежні держави, а також формування репрезентативної української історіографії й джерельної бази досліджень новітньої історії держави. Проаналізовано та узагальнено низку наукових досліджень, присвячених аналізу причин, особливостей та наслідків війни РФ в Україні у світовому та загальноукраїнському контекстах. Детально висвітлено низку досліджень, проведених після початку повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 р. науковцями-соціогуманітаріями – представниками академічної наукової спільноти України, передусім істориками, соціологами та демографами НАН України, серед яких співробітники Інституту історії України, Інституту соціології, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського та інших академічних установ. Тематика їхніх досліджень торкається сучасної російсько-української війни у світлі постколоніалізму, витоків та ризиків путінського режиму, очищення символічного простору України від імперських символів, культур-антропологічних аспектів наслідків російської військової агресії проти України, зокрема вимушеної міграції та її негативних наслідків для генофонду України, оцінки соціально-психологічного стану населення України в умовах війни. Зроблено висновок, що потребують детальнішого аналізу напрацювання в галузі історії, соціології і демографії, одержані вченими академії у нинішньому трагічному періоді її історії, міжнародна підтримка наукової сфери України, а також волонтерська й інформаційна діяльність науковців НАН України та бачення ними повоєнного розвитку наукової сфери.

Ключові слова: російсько-українська війна, НАН України, історія, соціологія, демографія, символічний простір України.

A. S. Lytvynko

SA «G. M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies NAS of Ukraine»

ACADEMIC SOCIOHUMANITARIAN RESEARCH OF THE HISTORICAL, SOCIAL AND CULTURAL DIMENSIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. PART I

Abstract. The article substantiates the relevance of the generalization of the scientific opinion of social scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine, in particular historians, sociologists and demographers, regarding the historical prerequisites, deep causes and nature of Russian-Ukrainian war, its social and cultural dimensions, consequences and risks for Ukraine and the world, the development of a strategy for post-war revival and rebuilding the country and preventing a repeat attack by an aggressor on independent states, as well as for the formation of a representative Ukrainian historiography and a source base for research on the modern history of the state. A number of scientific studies devoted to the analysis of the causes, features and consequences of the Russian Federation's war in Ukraine in the global and all-Ukrainian contexts have been analyzed and summarized. The research conducted after the start of the full-scale Russian-Ukrainian war on February 24, 2022 by socio-humanitarian scientists and representatives of the academic scientific community of Ukraine, primarily historians, sociologists and demographers of the National Academy of Sciences of Ukraine, including employees of the Institute of the History of Ukraine, Institute of Sociology, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology and other academic institutions is analyzed in detail. The topics of the research concern the modern Russian-Ukrainian war in the light of post-colonialism, the origins and risks of the Putin regime, the cleansing of the symbolic space of Ukraine from imperial symbols, the cultural and anthropological aspects of the consequences of the Russian military aggression against Ukraine, in particular forced migration and its negative consequences for the gene pool of Ukraine, the assessment of social and psychological state of the population of Ukraine during the war. It was concluded that the achievements in the field of history, sociology and demography, received by scientists of the Academy in the current tragic period of its history, as well as international support of the scientific sphere of Ukraine, volunteer and information activities and a holistic vision of the scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine on the further development of the scientific sphere, require a more detailed analysis.

Key words: Russian-Ukrainian war, National Academy of Sciences of Ukraine, history, sociology, demography, symbolic space of Ukraine.

Вступ. 24 лютого 2022 року з вторгнення російських військ на територію України почався повномасштабний етап російсько-української війни. До цього держава вісім років протистояла російській агресії та гібридній війні на сході України. Війна спричинила екологічні, соціальні, економічні, демографічні та багато інших проблем, вирішення яких стане ключовим завданням України після її перемоги. Серед них відбудова інфраструктури та промислового виробництва, відновлення довкілля, впровадження інноваційних технологій, зміцнення енергетичної та інформаційної безпеки, аграрної сфери й освіти, подолання соціальних наслідків військової агресії.

На нинішньому етапі періоду широкомасштабного військового вторгнення РФ в Україну вкрай актуальними для формування розуміння глибинних причин і природи російської агресії, її витоків, суспільних наслідків і ризиків для України та світу, розробки стратегії повоєнного відродження та відбудови країни і недопущення повторення нападу країни-агресора на незалежні держави, є узагальнення наукової думки вчених-суспільствознавців НАН України, зокрема істориків, соціологів та демографів, стосовно історичних передумов та суспільно-культурних вимірів цих подій.

Метою статті є аналіз та узагальнення досліджень історичних, суспільних і культурних вимірів російсько-української війни, проведених як до, так і після її початку науковцями-соціогуманітаріями – представниками академічної наукової спільноти України.

Новизна постановки проблеми та отриманих результатів. За 2014 року після анексії Криму та початку збройної російської агресії й гібридної війни на Донбасі, ці події стали висвітлювали українські науковці, передусім історики. Незважаючи на складнощі новітнього періоду історії України, пов'язаного з нападом Росії 24 лютого 2022 р. та подальшою повномасштабною російсько-українською війною, офіційні ресурси НАН України з початку бойових дій почали інформувати наукову спільноту про заходи Академії, спрямовані на перемогу України, військово-технологічні та соціогуманітарні дослідження науковців, їхню інформаційну й суспільно-волонтерську діяльність, бачення повоєнного розвитку наукової сфери держави. Водночас комплексний аналіз наукового доробку НАН України під час російсько-української війни дотепер відсутній і має високу актуальність.

Методи дослідження та джерельна база. Дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, достовірності, цілісності, системності та репрезентативності, реалізованих через загальнонаукові та порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний спеціальні історичні методи та метод контент-аналізу. Це зумовило формування нових узагальнень та висновків щодо значення результатів науковців для перемоги України.

Джерельну базу дослідження становлять публікації істориків, соціологів, демографів та інших фахівців НАН України, передусім співробітників Інституту історії України, Інституту соціології, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського й інших академічних установ, присвячені аналізу причин, особливостей та наслідків війни РФ в Україні у світовому та загальноукраїнському контекстах, тематика яких значною мірою оформилася у відповідь на початок бойових дій у війні РФ з Україною та присвячена соціо-гуманітарним аспектам нинішньої війни.

Вивчення історичних та соціальних аспектів, витоків і ризиків взаємодії Української держави з РФ є значущими для української історіографії. Цей процес розширився та поглибився після початку російської війни проти України, першим етапом якої стала анексія Криму та Донбасу 2014 р. Особливо цікавими є наукові праці, що побачили світ після 24 лютого 2022 р., тематика яких стала відповіддю на початок бойових дій, і які містять особисте сприйняття авторами як очевидцями та учасниками воєнних подій у державі. Детальний аналіз та узагальнення цих розвідок слугуватиме розширенню

репрезентативної української історіографії та джерельної бази досліджень новітньої історії держави.

Виклад основного матеріалу. Вивчення багатоаспектних проблем міждержавних, зокрема україно-російських відносин, в історичній ретроспективі, суспільно-політичному та культурно-історичному контекстах є традиційною тематикою для науковців-суспільствознавців України. Наприклад, дослідження особливостей процесів формування української нації проводили В. А. Смолій та О. І. Гуржій [15], взаємодію держави, суспільства та особи під час створення радянського ладу в Україні вивчали С. В. Кульчицький, В. Ю. Васильєв, Г. Г. Єфіменко, С. Р. Лях, В. І. Марочко, О. М. Мовчан, О. Л. Рябченко, В. А. Смолій та Л. Д. Якубова [21]; історичний контекст формування проєкту «русский мир» та практику його реалізації в Криму й на Донбасі, місце Донеччини, Луганщини та Криму в модерному національному проєкті досліджували В. А. Смолій, Л. Д. Якубова та С. В. Кульчицький [9; 16; 17; 22]; особливості розгляду України в російському історичному дискурсі аналізували Г. В. Касьянов, В. А. Смолій та О. П. Толочко [6]; процеси на півдні України на цивілізаційному пограниччі висвітлювала Я. В. Верменич [20]; російську культуру в Україні досліджував Я. Й. Грицак [4]; голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид, а також закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні розглядав Кульчицький С. В. [7; 8; 19] формування східного кордону України, взаємовідносини Кремля та радянської України вивчав Г. Г. Єфіменко [24; 25]; джерела української еміграції розглядав Т. Г. Рендюк [12]; психологію міграції – М. М. Слюсаревський [14]; соціологію політичної свідомості – С. С. Дембицький [2; 3], демографічні процеси та соціальну політику в українському суспільстві – Е. М. Лібанова [10].

Публікації, які вийшли після початку повномасштабного вторгнення, мають високу наукову цінність, оскільки «по гарячих слідах» можна окреслити еволюцію наукової думки, зумовлену подіями цього трагічного періоду історії України, а також поповнити джерельну базу розвитку науки в Україні. Часто це публікації науковців не у традиційних періодичних наукових виданнях, а їх дописи на інформаційних інтернет-платформах чи дискусійних панелях, що дає змогу оперативно доносити фахову думку та надавати світоглядні орієнтири населенню у воєнний час.

Наприклад, у статті директора Інституту історії України НАН України академіка НАН України В. А. Смолія та провідного наукового співробітника відділу української історіографії цього інституту, члена-кореспондента НАН України О. В. Яся «Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму», опублікованої влітку 2022 р. у часописі «Вісник НАН України», на широкій історіографічній та джерельній базі обґрунтовується думка про постколоніальний характер російсько-української війни, заснований на бажанні Росії відродити імперську суть минулих державних утворень, до складу яких вона входила – Російської імперії та СРСР [18]. При цьому підкреслено, що під час формування радянського державно-політичного проєкту в ньому відбулася адаптація їх спадщини.

Залежне становище України в цих державах сформувало й базу виправдання сучасної війни, спрямованої на відновлення такого становища пострадянського простору та перегляд світоустрою після розпаду СРСР. Водночас для українців ця війна екзистенційна, оскільки РФ не визнає українську державу [18, с. 3]. «У певному розумінні споглядаємо різочий темпоральний дисонанс між сучасним історичним часом з його постіндустріальними, глобальними, інформаційними шарами буття, якими пронизані майже всі повсякденні практики, та реконцептуалізованими контурами імперської минувшини, неначе щойно «імпортованими» з минулих століть. Нині вони слугують для всебічного виправдання й освячення російського військового вторгнення в Україну», – узагальнюють автори [18, с. 6].

Із цими міркуваннями співзвучна думка завідувачки відділу історії України 1920–30-х рр. Інституту історії України НАН України, члена-кореспондента НАН України Л. Д. Якубової, яка у статті для інтернет-видання «Український тиждень» від

6 травня 2022 р. «Звір з безодні. Як виник і чого прагне путінський фашизм» виклала свої роздуми щодо історичного, соціального та психологічного підґрунтя режиму.

Проводячи аналогію між ситуаціями в Німеччині наприкінці 20-х рр. ХХ ст. та в сучасній РФ, дослідниця підкреслює, що звеличення Гітлера відбулося внаслідок настроїв розчарованих людей, які замість миру вибрали ще більш руйнівну війну. Виник радикалізм з простими методами вирішення складних суспільних питань: війною, репресіями, класовим та етнічним терором. Населенню пропонувалася ідея виняткової місії перебудови світу, військової перемоги та об'єднання німців. Вона спиралася на експресію, ненависть та культ фюрера замість емпатії і пошуків сенсу життя. Масштаб подій компенсувався масовістю та відсутністю моралі. Ідеологія зверталася до міфічного минулого, міняла систему цінностей, коли зневага до всіх «інших» поєднується з експансіонізмом.

Аналогічні тези виголошує нині російська пропаганда. Анексія Криму викликала в населення Росії ейфорію, створила відчуття величі, хоча зосередження на минулому і прагнення зупинити еволюційний розвиток є чи не найчутливішим маркером руху суспільства в напрямі політичного занепаду [23].

Авторка зазначає, що ідеологією було взято за основу «радянську/пострадянську» людину, яка стала на основі російського месіанства та демагогії соціальною базою режиму. Образ «національного лідера» склався як синтез архаїчної політики та передових медійних технологій. Протиріччя такої ідеології очевидні, адже вона твердить, що українці є братнім народом, проте його треба знищувати. Вкрай небезпечним для суспільства є базування патріотизму на смислах минулих епох, тобто на ідеях війни та смерті [23].

Сприятливим ґрунтом для формування режиму стало населення провінцій РФ, яке, незважаючи на величезний обсяг природних ресурсів держави, живе у хронічній бідності та невпевненості перед майбутнім. Л. Д. Якубова зазначає, що це породжує «соціальний ресентимент, який можна «вгамувати» лише відчуттям колективної національної величі. Притому ця «велич» розуміється винятково як репресивна міць держави всередині країни та її експансія назовні» [23]. У результаті анексія Криму та гібридна війна на Донбасі за 8 років призвели до розриву населення РФ із реальністю, при цьому його системно залякували примарним бажанням Заходу порушити безпеку держави. Зростання показників національного самозадоволення до 61–68% припадало у РФ на «малі переможні війни» – російсько-грузинську війну та анексію Криму. Піком стала підтримка «спецоперації», перетворивши населення на співучасників злочинів проти людяності. Таким чином, система ліквідувала форми соціальної взаємодії, засновані на гуманності. Переважна більшість населення РФ мислить у парадигмі патерналізму та ідентифікує себе з жертвою, живе пропагандою та повторює її. Формується особистість, яка відчуває дискомфорт наодинці, а значущість – тільки із подібними до себе.

Заклики звернути увагу на внутрішні проблеми, замість «порятунку братів» від вигаданих загроз, не знаходять відгуку в суспільстві. У своїй державі населення є безсилим, що компенсується насильством над зовнішніми жертвами. Виникає тенденція переносу насильства всередину РФ, яку «корегують» агресію назовні. Так відбулося 2014 р. на українському Донбасі, так мало статися й у наступній фазі російсько-української війни, названої «спецоперацією».

«Таким чином, провідні завдання, які стояли перед народами у ХХ столітті, (завершення революції, модернізація суспільства та самовизначення у світі) путінська Росія проігнорувала, і ціле покоління потрапило в пострадянську стагнацію. ... Але найбільш страшною в цьому випадку видається не стільки відсутність історичних перспектив для самої Росії, стільки ризику, котрі вона створює для решти світу», – резюмує дослідниця [23].

В інтерв'ю інтернет-виданню «Українська правда. Життя» 5 липня 2022 р. Л. Д. Якубова додає: «Я вважаю, що 30 років ми як історики в Україні робили все правильно. Україна змогла вискочити зі стану, який знищує Росію, це стан небажання знати нічого про свою реальну минувшину, забути і стерти із пам'яті, ні про що

не каються, лише вперед і лише до перемоги. Нам у цій ситуації є чим пишатись, ми тримаємо удар, а росіянам з цим доведеться жити. І наше завдання – не втратити своєї людськості» [5].

У контексті затвердження національної ідентичності в Україні привертає увагу стаття наукового співробітника сектора генеалогічних та геральдичних досліджень відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України, голови експертної топонімичної комісії міста Києва, кандидата історичних наук О. А. Алфьорова «Прибрати з карти Києва імперські назви. Як зробити це якісно», опублікована на сайті медіаплатформи «Українська правда» 19 червня 2022 р. [1]. Вчений коментує процес зміни вуличних назв Києва в процесі дерусифікації, зазначаючи, що очищення символічного простору від імперських символів підтримує понад 75% містян. Створений протокол підкреслює необхідність зважати на історичний ландшафт та дух міста, органічну архітектуру тисячолітнього розвитку, гармонійність та логічність у розподілі назв, рівень постаті тощо.

Демографічні аспекти ситуації широко досліджуються в низці праць українських етнологів та соціологів. Наприклад, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, доктор історичних наук Т. Г. Рендюк проаналізував вимушену міграцію в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України, зазначивши, що міграційна криза після 24 лютого 2022 р. виявилася наймасштабнішою порівняно з попередніми – афганською (1979–1989, 6 млн осіб), венесуельською (2013–2019, 3 млн осіб), сирийською (2019–2020, майже 3 млн осіб) [13]. За перші півтора місяця війни домівки залишили 11,4 млн українців, із них понад 5,6 млн виїхали за кордон, ще 7,7 млн стали внутрішньо переміщеними особами. За статистикою МОН, близько чверті всіх переселенців є школярами чи студентами. Із травня 2022 р. було розпочато проєкт «Там, де вас чекають» для пошуку житла й отримання допомоги. Такий масштабний відтік людей спричинив демографічні проблеми, що матимуть негативні наслідки. [13]. Повідомлення Прикордонної служби Польщі від 3 вересня 2022 р. звучать обнадійливо, оскільки, наприклад, за 2 вересня 2022 р. більше осіб перетнуло спільний кордон у напрямку України: 22,2 тис. в'їхали до Польщі, 25,7 тис. – до України [26]. Українських мігрантів приймають приязно, цьому сприяють їхні освіченість, виховання, толерантність, знання мов, працелюбність та відкритість.

Негативним результатом вимушеної масової еміграції молоді, насамперед жінок репродуктивного віку, стане зниження кількості населення України. Зокрема, 2022 р. в державі вже залишилося на 11% менше населення порівняно з 2021 р. Переважну частину емігрантів становлять матері й вагітні жінки, є скорочення через втрати ЗСУ та загиблих під час бойових дій мирних мешканців [13].

Важливість оцінки сприйняття подій українцями підкреслюють заступник директора Інституту соціології НАН України, доктор соціологічних наук С. С. Дембіцький і директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, член-кореспондент НАПН України М. М. Слюсаревський [11]. Науковці зазначають, що разом із негативними наслідками війни для українців, є консолідація, згуртованість і віра людей у перемогу, підтримка армії та керівництва держави. Зокрема, 90% опитаних, думаючи про ситуацію в країні, відчують надію. Це втричі більше, ніж у довоєнні часи. 98% населення підтримують ЗСУ, 93% – Президента України, 80% готові захищати Україну зі зброєю у руках (у 2020 році – 59%), 80% відчують гордість за країну. Водночас є й виклики, зокрема завищені суспільні очікування, колективна психотравматизація. Тому необхідно формувати психологічну готовність суспільства до варіантів перебігу подій.

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що у проаналізованих вище працях вчених-соціогуманітаріїв НАН України запропоновано фундаментальні характеристики нинішньої російсько-української війни. зокрема її постколоніальний характер і прагнення Росії відродити імперські реалії минулих держаних утворень, до складу яких вона

входила – Російської імперії та СРСР. Науковцями показано, що сприятливим ґрунтом для формування режиму стало населення провінцій РФ, яке, незважаючи на величезний обсяг природних ресурсів держави, живе у хронічній бідності та невпевненості перед майбутнім, що компенсується відчуттям колективної національної величі, яка розуміється як репресивна міць держави всередині країни та її експансія назовні. Дослідниками обґрунтовано важливість очищення символічного простору України від імперських символів з урахуванням історичного ландшафту та духу місцевості. У низці праць українських етнологів та соціологів з дослідження демографічних аспектів ситуації широко досліджено особливості виниклого внаслідок війни феномена багатомільйонних вимушених мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, біженців, переселенців, шукачів притулку й емігрантів, який виявився наймасштабнішим порівняно з попередніми світовими міграційними кризами. Зроблено оцінки соціально-психологічного стану населення України в умовах війни, вказано на численні руйнівні наслідки вторгнення військ Російської Федерації в Україну для громадян нашої держави. Водночас зазначено, що в українському суспільстві спостерігаються значні позитивні зрушення соціально-психологічного характеру, зумовлені активізацією мобілізаційних ресурсів громадян.

Викладенням цих результатів, безумовно, не вичерпується спектр розвідок вчених-соціогуманітаріїв України щодо численних аспектів суспільних процесів, спричинених російсько-українською війною. Потребують детальнішого висвітлення напрацювання в галузі історії, соціології та демографії, одержані вченими України у нинішньому трагічному періоді її історії, їх цілісне бачення подальшого розвитку наукової сфери України, міжнародна, інформаційна та гуманітарно-волонтерська діяльність із допомоги Збройним силам України та населенню держави. Це передбачається здійснити в наших подальших публікаціях.

REFERENCES

1. *Alfjorov, O. A.* (19.06.2022). Prybraty z karty Kyjiva imperski nazvy. Yak zrobyty tse yakisno [Remove imperial names from the map of Kyiv. How to do it qualitatively]. *Ukrainian Pravda*. June 19. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/19/7353423/> (In Ukrainian).
2. *Dembits'kyi, S. S.* (2019) Politychna kul'tura ukrayins'koho suspil'stva: tendentsiyi rozvytku v umovakh novitnikh vyklykiv. Instytut sotsiolohiyi NAN Ukrainy [Political culture of Ukrainian society: trends of development in the conditions of the latest challenges]. 2019. 196 s. (In Ukrainian).
3. *Dembits'kyi, S. S., Khlyapatura B. M.* (2013) Poyasnennya protsesu demokratyzatsiyi v teoriyakh instytutsionalizmu ratsional'noho vyboru ta kul'turnoyi modernizatsiyi: porivnyal'nyy analiz [Explanation of the process of democratization in the theories of institutionalism of rational choice and cultural modernization: a comparative analysis] /Ukr. socium, 2013, 3(46): S.19–31. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2013.03.019> (In Ukrainian).
4. *Hrytsak, Ya. Y.* (2022) Pro rosiys'ku kul'turu v Ukraini [About Russian culture in Ukraine] // NB. – 2022. – 28 kvitnya. – URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016554> (In Ukrainian).
5. *Intervju chlena-koespondenta NAN Ukrainy Larisy Yakuboboji* (Institut Istoriji Ukrainy NAN Ukrainy) (05.07.2022). [Interview of a correspondent member of the NAS of Ukraine, Larisa Yakubova (Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine)]. *Ukrainian Pravda. Life*. July 5. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/07/5/249416/> <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9241> (In Ukrainian).
6. *Kas'yanov, H., Smoliy, V., Tolochko, O.* (2013) Ukrayina v rosiys'komu istorychnomu dyskursi: problemy doslidzhennya ta interpretatsiyi [Ukraine in Russian historical discourse: problems of research and interpretation] / NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy, 2013. 128 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008858> (In Ukrainian).
7. *Kul'chyts'kyi, S. V.* (2008) Holod 1932–1933 rr. v Ukraini yak henotsyd: movoyu dokumentiv, ochyma svidkiv [The famine of 1932–1933 in Ukraine as genocide: in the language of documents, through the eyes of witnesses]. – K.: Nash chas, 2008. 237 s. URL: <https://vdoc.pub/documents/1932–1933–3aq3d3cq58j0> (In Ukrainian).
8. *Kul'chyts'kyi, S. V.* (2001) Zakonomirnosti derzhavotvorchoho protsesu u nezalezhnii Ukraini [Regularities of the state-building process in independent Ukraine]. – K.: In-t istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2001. – 160 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0001588> (In Ukrainian).

9. *Kul'chyts'kyy, S., Yakubova L.* (2016) Trysta rokiv samotnosti: ukrayins'kyy Donbas u poshukakh smysliv i Bat'kivshchyny [Three hundred years of loneliness: Ukrainian Donbas in search of meaning and Motherland]. – K.: TOB “Vydavnytstvo “Klio””, 2016. 720 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/11075> (In Ukrainian).
10. *Naselennya Ukrayiny. Narodzhuvanist' v Ukrayini u konteksti suspil'no-transformatsiynykh protsesiv* [Population of Ukraine. Fertility in Ukraine in the context of social transformation processes] (2008) / E. M. Libanova, S. Yu. Aks'onova, V. H. Byalkovs'ka, N. Ya. Zhylka, O. O. Kolomiyets'; In-t demografii ta sots. doslidzh. NAN Ukrayiny, Derzh. kom. statystyky Ukrayiny. – K.: ADEF-Ukrayina, 2008. – 288 s. (In Ukrainian). <https://www.nas.gov.ua/EN/Book/Pages/default.aspx?BookID=000002844> (In Ukrainian).
11. *Postanova Prezydij NAN Ukrayiny № 123. «Otsinky social'no-psykhologichnogo stany naselennya Ukrayiny v umovakh vijny»* (4.05.2022) [Resolution of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine No. 123 of May 4, 2022 «Assessments of the socio-psychological state of the population of Ukraine in conditions of war»]. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9036> (In Ukrainian).
12. *Rendyuk, T. H.* (2019) Do dzherel ukrayins'koyi emigratsiyi [To the sources of Ukrainian emigration] // *Materialy do ukrayins'koyi etnologiyi*. – 2019. – Vyp. 18. – S. 6–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mdue_2019_18_3 (In Ukrainian).
13. *Rendyuk, T. H.* (14.04.2022). Vymushena migracija v umovah rosijsko-ukrajinskoji vijny ta jii negyvnii naslidky dlja genofondu Ukrayiny [Forced migration in the conditions of the Russian-Ukrainian war and its negative consequences for the gene pool of Ukraine]. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149> (In Ukrainian).
14. *Slyusarevs'kyy, M.M., Blynova O. Ye.* (2018) *Psykhologiya mihratsiyi* [Psychology of migration]. – Kyiv: Talkom, 2018. – 360 s. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewjsum0pL_6AhXHxIsKHbZ0COgQFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Flibrary.pdpu.edu.ua%2Fimages%2F2020%2Fnovi-knigi%2Fpsihmigr.pdf&usq=AOvVaw2B3R0mZQ6JHF-s6a91dpZc (In Ukrainian).
15. *Smolij, V. A., Hurzhiy, O. I.* (1991). *Yak i koly pochala formuvatysya ukrayins'ka natsiya*. [How and when the Ukrainian nation began to form]. Kyiv: Nauk. dumka, 1991. 108 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0001154> (In Ukrainian).
16. *Smolij, V., Yakubova, L.* (2015) *Donechchyna i Luhanshchyna: mistse v modernomu ukrayins'komu natsional'nomu proekti*. *Analitychna dopovid'* [Donetsk region and Luhansk region: place in the modern Ukrainian national project. Analytical report] / Vidp. red. V. Smolij. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2015. – 62 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10825> (In Ukrainian).
17. *Smolij, V., Yakubova, L.* (2018) *Istorychnyy kontekst formuvannya proektu ruskyy myr ta praktyka yoho realizatsiyi v Krymu y na Donbasi: Analitychna zapyska* [The historical context of the formation of the Russian peace project and the practice of its implementation in Crimea and Donbas] / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2018. – 144 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013907> (In Ukrainian).
18. *Smolij, V. A., Yas', O. V.* (2022). *Suchasna rosijsko-ukrajinska vijna u svitli postcolonialasmu* [The modern Russian-Ukrainian war in the light of postcolonialism]. *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr.*, (6), pp. 3–16. URL: doi: <https://doi.org/10.15407/visn2022.06.003>; <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9218> (In Ukrainian).
19. *Ukrayina kriz' viky* [Ukraine through the ages] (1999). U 15-ty t. – T. 11: (1999) *Kul'chyts'kyy S. V. Ukrayina mizh dvoma viynamy (1921–1939 rr.)* / Za zah. red. V.A Smoliya. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K.: Al'ternatyvy, 1999. – 336 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0005627> (In Ukrainian).
20. *Vermenych, Ya. V.* (2015) *Pivdenna Ukrayina na tsyvilizatsiynomu pohranychchi* / Vidp. red. V.A. Smolij [Southern Ukraine on the frontier of civilization]. / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny, *Viddil istorychnoyi rehionalistyky*. 2015. 482 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10625> (In Ukrainian).
21. *Vidnosyny derzhavy, suspil'stva i osoby pid chas stvorennya radyans'koho ladu v Ukrayini (1917–1938 rr.)* [Relations between the state, society and the individual during the creation of the Soviet system in Ukraine (1917–1938)] (2013) / Red. kol.: Smolij V.A., (hol. redkol.), Boryak H. V., Verstyuk V.F., Danylenko V.M., Kul'chyts'kyy S. V., Reyent O.P.; Avt. kol.: Kul'chyts'kyy S. V. (ker. avt. kol.), Vasyly'yev V. Yu., Yefimenko H. H., Lyakh S. R., Marochko V. I., Movchan O. M.,

- Ryabchenko O. L., Smoliy V. A., Yakubova L. D. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. – U 2 t. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy, 2013, URL: <http://resource.history.org.ua/item/000941352>. (In Ukrainian).
22. Yakubova, L. (2018) “Russkyi myr” v Ukraini: na krayu prirvy [“Russian World” in Ukraine: on the edge of the abyss]. – K.: TOB “Vydavnytstvo “KLIO””, 2018. 384 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013826> (In Ukrainian).
23. Yakubova, L. D. (6.05.2022). Zvir u bezodni. Yak vynyk I chogo pragne putins’kyi fashizm [Beast from the Abyss. How Putin’s fascism arose and what it seeks]. *Ukrainian Week*, May 6. URL: <https://tyzhden.ua/World/254889> (In Ukrainian).
24. Yefimenko, H. H. (2017) Formation of the eastern border of Ukraine. Ukrainian Donbas [Formuvannya skhidnoho kordonu Ukrainy. Ukrayins’kyi Donbas]. – K., 2017. 20 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013139> (In Ukrainian).
25. Yefimenko, H. H. (2008) Vzayemovidnosyny Kremlya ta radyans’koyi Ukrainy: ekonomichnyy aspekt (1917–1919 pp.) [Relations between the Kremlin and Soviet Ukraine: economic aspect (1917–1919 pp.)] / NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy, 2008. – 230 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0000035> (In Ukrainian).
26. Z 24 ljutogo do Polshi vyjikhalo 6 mil’joniv ukrajinciv (3.09.2022) [Since February 24, 6 million Ukrainians left for Poland]. URL: <https://censor.net/ua/n3364900> (In Ukrainian).

Received 24.08.2022

Received in revised form 05 10.2022

Accepted 14.10.2022

DOI: 10.15421/272223

UDC 52(09)+929+727.91

Ю. Ю. Коваль

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
Харків, Україна*

ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕНЬ АКАДЕМІКА М. П. БАРАБАШОВА У ПОЧАТКОВОМУ ПЕРІОДІ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

E-mail: k.yuliia19@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6749-6432

Анотація. У межах дослідження наукової біографії видатного українського астронома, планетолога, академіка АН УРСР М. П. Барабашова розглянуто активність ученого у початковому періоді наукової діяльності (1910–1922 pp.). Метою роботи є узагальнення результатів комплексного історико-наукового дослідження формування напрямів дослідницьких інтересів академіка М. П. Барабашова в означений період. З’ясовано, що упродовж цього етапу відбулося становлення М. П. Барабашова як ученого, сформувався основні тематичні напрями його подальшої дослідницької роботи, пов’язаної із вивченням Сонця, Місяця, Марса, Венери, Юпітера, Сатурна, хоча він також приділяв увагу дослідженню нових та змінних зір, спостерігав метеори та комети. Проаналізовано шляхи творчих аматорських пошуків астронома, які на той час відбувалися навіть через помилкові уявлення про природу окремих астрономічних явищ. Встановлено, що подальший розвиток науково-прикладних інтересів астронома, закладених ще у 1910-х роках, реалізувався в зародженні наукової школи планетознавства, об’єктами дослідження якої стали Місяць, Сонце та планети. З початком космічних досліджень Сонячної системи результати діяльності цього наукового колективу отримали міжнародне визнання, що загалом сприяло затвердженню Харківської астрономічної обсерваторії як центру планетних досліджень